ATLAS VAN

INDONESIË

Een cultuurgeschiedenis van het eilandenrijk

W BOOKS

ATLAS VAN
INDONESIË

Een cultuurgeschiedenis van het eilandenrijk

WBOOKS
De Nieuwe Kerk

8 Woord vooraf
10 Inleiding

18 **DEEL 1**

20 **De Javamens en zijn thuis.** Waar horen de fossiele resten van een van de oudste menssoorten?
Caroline Drieënhuizen en Fenneke Sysling

22 **Flora en fauna in de Indonesische archipel.** Afred Russell Wallace en de evolutie door natuurlijke selectie
Mátyás Bittenbinder

26 **Dansen op de vulkaan.** Vernietiging en nieuw leven
Arjan Onderdenwijngaard

30 **De kracht van de voorouders.** Beelden, rituelen en blijvend eerbetoon
Jet Bakels

32 **Op reis met de Chinese voorouders.** Een Chinees voorouderaltaar uit Indonesië in Nederland
Francine Brinkgreve

34 **De komst van de islam.** Een complex verhaal dat werd versimpeld tot een eenvormig beeld
Mirjam Shatanawi

36 **Guna guna en *De stille kracht*.** In Nederland een literair onderwerp; in Indonesië realiteit
Thom Hoffman

38 **Batik in de negentiende eeuw.** Van huisambacht naar batikkerij
Sabine Bolk

42 **DEEL 2**

44 **Goud voor de VOC.** Het onzalige mijnbouwproject op Sumatra's Westkust
Jeroen Bos

46 **Specerijen op de kaart.** De verbeeldingskracht van een kaart
Jeroen Bos

48 **(Nederlandse) planters op de oostkust van Sumatra.** Tabak en rubber in Deli
Ron Guleij

52 **Batavia in Amsterdam.** De kleurrijke wereld van Andries Beeckman
Jeroen Bos

56 **Een laboratorium voor koloniale gewassen.** 's Lands Plantentuin te Buitenzorg – Kebun Raya Indonesia Bogor
Kester Freriks

60 **De Staatsspoorweg ter Sumatra's Westkust.** Steenkool, stoom en spoor
Guus Veenendaal

64 **'Hallo Bandoeng'.** De radiotelefoon-verbinding tussen Nederland en de Indonesische Archipel
Vincent Kuitenbrouwer

68 **Koffie- en suikerwerktuigen.** Een volk uitgezogen door twee machten
Arjan Onderdenwijngaard

70 **Vuur, rook: dit was Deli.** Tabaksplantages en de aantasting van het landschap
Pauline Broekema

72 **Het onmogelijke van koloniseren.** De stille kracht van Louis Couperus
Rémon van Gemeren

74 **Koloniseren omwille van menselijkheid.** Max Havelaar van Multatuli
Rémon van Gemeren

76 **Is leven in een kolonie een goed leven?** Rubber van Madelon Székely-Lulofs
Rémon van Gemeren

78 **De ontdekking van het adatrecht.** Nederlands-Indisch recht in een notendop
Paul Brood

80 **Bewustzijn, organisatie en verzet**. Van vereniging tot politieke partij
Arjan Onderdenwijngaard

84 **Door de lucht naar Indië**. Een ingeloste belofte
Dick Jansen & Frido Ogier

86 **'Mooi Indië' en 'mooi Bali'.** De schilderkunst in Indonesië in de negentiende en twintigste eeuw
Jim van der Meer Mohr

90 **Kijken is denken.** Gemengde gevoelens bij Nederlands-Indische fotografie
Thom Hoffman

94 **Het onverzettelijke Atjeh.** De spion en de slager
Arjan Onderdenwijngaard

98 **Ziek van de tropen.** Zenuwlijden in Nederlands-Indië
Pieter Eckhardt

100 **DEEL 3**

102 **Indonesia Raya, Merdeka, Merdeka.** Hoe vrijheid wordt bezongen en beknot
Arjan Onderdenwijngaard

104 **De slag in de Javazee en de invasie van 1942.** Japanners als een mes door de warme boter
Ad van Liempt

108 **Revolusi 1945-1949.** Indonesië vrij
Henk Schulte Nordholt

114 **Door Japanse gedoogconstructie.** Onafhankelijkheid na ontvoering Sukarno en Hatta
Ad van Liempt

116 **De Bondowoso-affaire.** 46 mannen gestikt in fataal treintransport
Ad van Liempt

118 **De strijd om Bali.** Vrijheidsstrijders in Gianyar
Ni Ketut Sudiani, Anne-Lot Hoek en Ni Made Frischa Aswarini

120 **Het fotoalbum.** Koloniale oorlog door Nederlandse soldaten vastgelegd
Erik Somers

122 **Één land, één volk, één taal.** Het Bahasa Indonesia
Arjan Onderdenwijngaard

124 **Van Brompit tot Gojek.** De geschiedenis van het meest gebruikte vervoermiddel
Arjan Onderdenwijngaard

126 **De Lombokcollectie.** Eindelijk teruggave van roofbuit
Adieyatna Fajri en Caroline Drieënhuizen

128 **10 november - Nationale Heldendag.** De slag om Surabaya als de wieg van het Indonesisch heldendom
Arjan Onderdenwijngaard

130 **Afscheid van het tijdperk Soeharto.** Reformasi 1997-2002
Henk Schulte Nordholt

132 **Molukkers in Nederland.** Een spagaat tussen twee werelden
Henry Timisela

134 **Indonesië is niet de rijsttafel.** Over de all-you-can-eat uit vervlogen tijden
Vanja van der Leeden

136 **Onder de waterspiegel.** Als ogen de spiegels van de ziel zijn, kijk dan goed
Dido Michielsen

138 **Een stadswandeling in het oude Jakarta.**
Pieter Eckhardt

146 Stemmen van nu
148 Indonesië in cijfers
154 Verder lezen
157 Verder kijken
158 Over de auteurs
160 Colofon

Jim van der Meer Mohr

‘MOOI INDIË’ EN ‘MOOI BALI’

De schilderkunst in Indonesië in de negentiende en twintigste eeuw

Het is niet eenvoudig om alle aspecten van de schilderkunst in het voormalig Nederlands-Indië en het huidige Indonesië in één adem recht te doen. Immers trokken al in de negentiende eeuw Nederlandse kunstenaars naar met name Java om daar de mooie natuur weer te geven en vaak idyllische landschapjes te schilderen.

Een markt voor mooie schilderijen

Alleen al de zoete schilderijen van Mari ten Kate (1831-1910) van badende vrouwen bij een stroompje, of de schilderijen van Maurits van den Kerkhoff (1830-1908) en Antoine Payen (1792-1853) laten zien hoe de Nederlandse kunstenaars dit land weergaven. Ook werden de suikerplantages vastgelegd en als overal was er een markt voor portretten. Een goede exponent van dit genre is Jan Daniël Beijnon (1830-1877). Tegelijkertijd komt het beeld naar boven van de zogenaamde *Mooi Indië*-schilders. Zij richtten zich op de lokale markt van Nederlanders die er vaak tijdelijk woonden en werkten. Nederlanders wilden hun huizen sieren met deze landschappen en later terug in patria een aandenken hebben aan hun tijd daar. Het zijn de schilders als Leo Eland (1884-1952) en Ernst Dézentjé (1884-1972) die de sawa’s en de bergen op het doek vast hebben gelegd. Maar de eilanden trokken ook Nederlandse kunstenaars die er een korte

periode werkzaam waren en de Indische schilderijen in Nederland aan de man brachten. Zo heeft Isaac Israels (1865-1934), Nederlands enige impressionist, een paar prachtige schilderijen gemaakt van gamelanorkesten. In Nederland had hij in 1916 de Javaanse danser Raden Mas Jodjana leren kennen en in de jaren twintig bracht hij een bezoek aan de archipel.

Aantrekkingskracht van Bali

Behalve Java was ook Bali populair als eiland waar tal van kunstenaars naartoe trokken. Hoewel Bali zelf een rijke schildercultuur kende met vaak per dorp verschillende werkende kunstenaars, trok het eiland niet alleen Nederlanders maar ook kunstenaars uit andere Europese landen. Zo bezat de Belg Adrien Jean le Mayeur de Merprès (1880-1958) de tegenwoordig als museum opengestelde atelierwoning aan het strand van Sanur, waar hij met de veel jongere Ni Pollok woonde. Ni was zijn geliefdste model. De kunstenaar Arie Smit (1916-2016) bleef zelfs tot zijn dood op Bali wonen. Hij was aanvankelijk als militair naar Java gekomen, maar vestigde zich na de oorlog op Bali om daar te wonen en te schilderen. Smit heeft in de loop der jaren veel jonge kunstenaars lesgegeven, van wie velen zijn naïeve stijl van schilderen hebben nagevolgd. Zo zeer zelfs, dat het soms zelfs regelrechte kopieën van het werk van Arie Smit lijken.

Het leven op Bali was, zeker ook door het hindoeïsme (dat op het eiland de grootste godsdienst is) vrijer dan op Java, waar men overwegend moslim is. Daarnaast was het straatbeeld met vrouwen met ontbloot bovenlijf natuurlijk aantrekkelijk. En, niet onbelangrijk, men keek veel makkelijker aan tegen de homoseksualiteit. Dat heeft zeker voor de Duitser Walter Spies (1895-1942) een rol gespeeld om zich op Bali te vestigen. Zelfs bij de door de Nederlandse overheid gestarte vervolging van homoseksuelen op Java en Sumatra in 1938 bleef Bali buiten schot. Ook waren er veel lokale modellen voor handen die bereid waren voor de kunstenaars te poseren. Tal van jongens stonden model voor Rudolf Bonnet (1895-1978). Willem Hofker (1902-1982) liet een groot oeuvre met vrouwelijk schoon na.

Het hedendaagse Indonesië heeft veel grote kunstenaars voortgebracht. De invloeden van de westerse kunst zijn uiteraard zichtbaar, maar ook zijn er eigen wegen ingeslagen, zoals in 2022 bleek bij de rol van Indonesisch kunstenaarscollectief Ruangrupa als curator van de belangrijke moderne kunstmanifestatie Documenta in Kassel. Ook de hedendaagse kunst in Indonesië is niet eenduidig, maar waar is die dat wel? ■

▲ Isaac Israels (1865–1934), *Gamelan-orkest*. Olieverf op doek, 130,5 x 211 cm Collectie Museum voor Wereldculturen.

◀ Mari ten Kate (1831–1910), *Badende vrouwen en kinderen bij een stroompje op Java*. Olieverf op doek, 148,5 x 198,5 cm. Collectie Paleis Het Loo, Apeldoorn

▶ Willem Gerard Hofker (1902–1982), *Balische Zusjes Op ’T Tempelfeest*, 1940. Olieverf op doek, 100 x 75 cm. Particuliere collectie (foto Zeeuws Veilinghuis, Middelburg)

Raden Saleh

Een aparte plaats in de Indonesische schilderkunst is zonder enige twijfel weggelegd voor de Javaanse kunstenaar Raden Saleh (1811-1880), voluit Raden Sjarif Bastaman Saleh genaamd. Als familielid van de regent van Torbaya groeide hij op in een voorname omgeving. Al vrij jong kwam hij in contact met de kunstenaar Antoine Payen, van wie hij de eerste tekenlessen kreeg. Toen hij vervolgens in de gunst raakte bij de gouverneur-generaal ging een nieuwe wereld voor hem open. Vrij snel kreeg hij de kans om naar Nederland te gaan waar hij lessen volgde bij Cornelis Kruseman. In Parijs is kreeg hij ook aanwijzingen van Horace Vernet. Saleh werd een veel gevraagd portrettist, die zelfs het staatsieportret van G.G. Baud mocht maken. Ook kwam hij in de gunst bij de koningen Willem II en III die beiden werk van hem kochten. Op de Internationale Koloniale Tentoonstelling van 1883 waren zelfs werken van hem te zien. Raden Saleh geldt in eigen land als de grondlegger van de moderne Indonesische schilderkunst. Tot zijn hoogtepunten behoort ongetwijfeld zijn versie van de gevangenname van Pangeran Diponegoro uit 1857.

De bosbrand

Naast portretten heeft Raden Saleh ook landschappen en voorstellingen met dieren geschilderd. *De Boschbrand* uit 1849 is daar een mooi en immens voorbeeld van. Het heeft deel uitgemaakt van de collectie van koning Willem III en was zelfs te zien op de Internationale Koloniale Tentoonstelling van 1883. Lange tijd was de verblijfplaats van dit stuk onbekend, tot bleek dat het vanuit het bezit van de Nederlandse koninklijke familie, in 2014 in bezit was gekomen van de National Gallery Singapore.

Het is interessant om deze twee versies te vergelijken. Raden Saleh heeft duidelijk een belangrijkere plaats ingeruimd voor de Javaanse prins dan Pieneman.

▼ Raden Saleh (1811–1880), *De ingevangen name van Pangeran Dipopnogoro*, 1857. Olieverf op doek, 112 x 179 cm. Collectie Presidentieel Paleis, Jakarta

◀ Nicolaas Pieneman (1809–1860), *De ingevangen name van Pangeran Dipopnogoro*. Olieverf op doek, 77 x100 cm. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam

▶ Raden Saleh (1811–1880), *De Boschbrand*, 1849. Olieverf op doek, 300 x 396 cm. Collectie National Gallery Singapore (This work has been adopted by Yong Hon Kong Foundation. Image courtesy of National Heritage Board, Singapore)

Colofon

Dit boek verschijnt ter gelegenheid van De Grote Indonesië-tentoonstelling in De Nieuwe Kerk in Amsterdam, van 21 oktober 2023 t/m 2 april 2024.

Uitgave
WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com
i.s.m.
De Nieuwe Kerk, Amsterdam
info@nieuwekerk.nl
www.nieuwekerk.nl

Tekst
Jet Bakels, Mátyás Bittenbinder, Sabine Bolk, Jeroen Bos, Francine Brinkgreve, Pauline Broekema, Paul Brood, Caroline Drieënhuizen, Pieter Eckhardt, Adieyatna Fajri, Kester Freriks, Rémon van Gemeren, Ron Guleij, Anne-Lot Hoek, Thom Hoffman, Dick Jansen, Vincent Kuitenbrouwer, Vanja van der Leeden, Ad van Liempt, Jim van der Meer Mohr, Dido Michielsen, Frido Ogier, Arjan Onderdenwijngaard, Mirjam Shatanawi, Henk Schulte Nordholt, Erik Somers, Ni Ketut Sudiani, Fenneke Sysling, Henry Timisela, Guus Veenendaal

Redactie
Pieter Eckhardt, Paul Mosterd

Vormgeving
Richard Bos

© 2023 WBOOKS Zwolle / de auteurs
Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.
© c/o Pictoright Amsterdam 2023.

ISBN 978 94 625 8573 7
NUR 680

'Stemmen van nu': afkomstig uit De Grote Indonesiëtentoonstelling.

Schutbladen: batik uit Cirebon, voor 1940. Collectie Wereldmuseum

Founder

Partners

De Grote Indonesië-tentoonstelling wordt mede mogelijk gemaakt door:

De programmering bij de tentoonstelling wordt mede mogelijk gemaakt door:

Met dank aan

Grote vrienden

WBOOKS

De Nieuwe Kerk Amsterdam

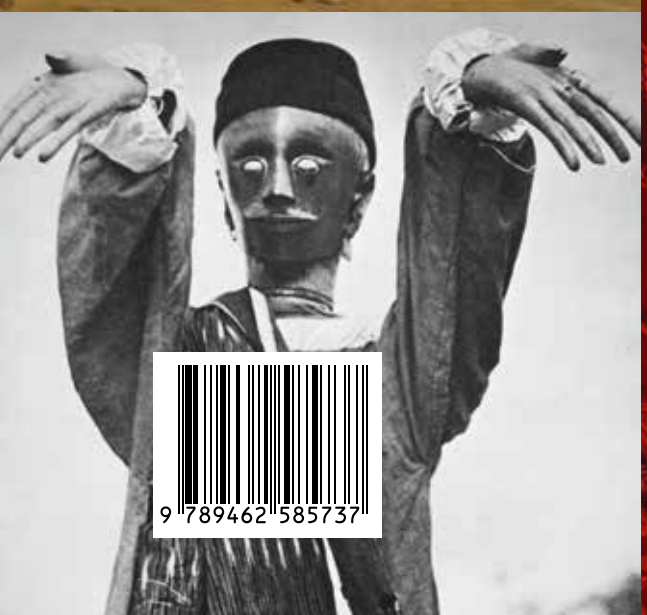

Atlas van Indonesië gaat over de geschiedenis van het grootste eilandenrijk ter wereld en zijn bewoners, en de ongekende rijkdom aan culturen. Van de hoogtijdagen van het Majapahit-rijk tot het Indonesië van vandaag. Van de onvoorstelbare natuur en de uitgestrekte rijstvelden langs de koloniale overheersing, de Tweede Wereldoorlog en Japanse bezetting. Van eeuwenoude vooroudervereering en rituelen tot de komst van wereldreligies.

In dit boek is aandacht voor verschillende perspectieven en pijnpunten, en volop ruimte voor nieuwe verhalen en verzwegen geschiedenissen. Het is een ode aan de grote culturele diversiteit van Indonesië, een reis door de meeslepende wording van Indonesië zoals we het nu kennen.

9 789462 585737

De Nieuwe Kerk Amsterdam

WWW.WBOOKS.COM